

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v050.2023.4>

Крушельницька Ганна Леонідівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені
академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
ORCID ID: 0000-0001-9934-6973

ПРИВАТНОПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ПОВАГИ АВТОНОМІЇ ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ БІОМЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Постановка проблеми. Квантовий стрибок у розвитку біомедичних технологій на початку XXI століття зробив доступним повсюдне використання досягнень біології, медицини, генетики та інших суміжних наук. У зв'язку із цим у суспільстві виникають нові види приватних правовідносин, пов'язаних із біомедичною діяльністю, які потребують відповідного правового регулювання. Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України, опублікована ще у 2020 році, свідчить про те, що біомедичні технології тісно пов'язані із формуванням так званого четвертого покоління прав людини, у рамках якого виокремлюють групу соматичних прав, пов'язаних із можливістю особи самостійно розпоряджатися своїм тілом. Однак забезпечення правового регулювання цієї категорії прав не можливо уявити без урахування біоетичних принципів. Аналізуючи норми міжнародного законодавства, а також доктринальні підходи вчених-правників, можна побачити різні класифікації біоетичних принципів. Водночас більшість як вітчизняних, так і зарубіжних науковців одне з провідних місць відводять принципу поваги автономії особистості, який вивчався здебільшого у площині міжнародного права. Проте рекодифікація цивільного законодавства України доводить необхідність дослідження зазначеного біоетичного принципу також із позиції приватного права, адже використання біомедичних технологій у цілях реалізації особою своєї автономії давно вийшло за рамки адміністративно-правового регулювання і увійшло до кола приватних, індивідуальних інтересів учасників правовідносин.

Постановка завдання. З огляду на викладене, метою статті є з'ясування поняття «автономії особистості», його розмежування із суміжними правовими категоріями, а також дослідження поваги особистісної автономії як біоетичного принципу та його відображення у нормах приватного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципу автономії особистості у праві було присвячено наукові дослідження як науковців у сфері права, так і біоетиків, зокрема над вивченням різних аспектів цього поняття та його змісту працювали Ю. Д. Притика, Г. А. Миронова, Б. В. Островська, Ю. В. Шеляженко, Т. Ю. Тарасевич, О. О. Пастернак, Т. Л. Б'юкамп, Й. Ф. Чайлдресс, О. О'Ніл, Д. ДеГрація, Й. Мілум, Й. Алін, Й. Вареліус, Г. М. Стіррат, Р. Гіл та інші. Однак саме приватноправовому закріпленню досліджуваного принципу у сфері біомедичних технологій було присвячено досить мало уваги, тому необхідно продовжити наукове вивчення поняття автономії особистості через призму приватного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Т. Л. Б'юкамп, Й. Ф. Чайлдресс у своїй книзі, яка є певно найвпливовішою у сучасній біоетиці, виділяють чотири основні принципи біоетики: повагу автономії особистості і захист людей з недостатньою автономією; незаподіяння шкоди пацієнтові медичним працівником; допомогу і сприяння медичного працівника діяти в інтересах добробуту пацієнта, проявлення милосердя і благодіяння; контроль за справедливим розпо-

ділом соціальних благ і соціальних навантажень [1, с. 94]. І незважаючи на те, що багато біоетиків стверджують, що жоден із цих принципів не має переваги над іншими, доцільно погодитися із протилежною позицією Й. Алін, згідно якої особиста автономія є центральною для сучасної медичної етики [2, с. 9], адже принцип поваги автономії особистості є базовим ще з часів етики Гіппократа [3, с. 283].

З етимологічної точки зору термін «автономія» у перекладі з грецької означає власне право, у римському праві термін “*homo sui iuris*” вказує на повноправність, законну самостійність «людини власного права» [4, с. 34]. При цьому поняття автономії особистості є складним і багатовимірним, тому його доцільно розглядати у площинах філософії, психології, біоетики і права.

Так, з точки зору філософії, автономія особистості розглядається через призму вчення І. Канта, який стверджував, що автономна воля є основою особистої гідності людини, а вільне самовизначення особистості означає не сваволю її емпіричних схильностей, а вираження розумного, всезагального морального начала, однією з вимог якого є сумісність свободи дії індивіда з свободою дії кожного іншого [4, с. 13]. Такий підхід варто також доповнити твердженням Дж. С. Мілла який вказував, що особистісна автономія означає свободу від примусу та можливість самостійно діяти і вирішувати [3, с. 283].

Із позиції психології автономія визначається як здатність особистості до самовизначення на основі власних переконань, як стратегія поведінки, при якій людина виявляє незалежність від зовнішнього впливу, вибудовуючи власні дії на основі внутрішніх спонукальних чинників [6, с. 115], а також як творча діяльність людини по самостворенню і самореалізації [7, с. 177].

Безпосередньо в біоетиці принцип автономії особистості тлумачиться як фізична та психічна недоторканність особи, недопущення будь-яких медичних втручань усупереч волі особи, навіть у випадку, якщо такі дії спрямовані на її благо. Отже, автономія ґрунтується на повазі до права особи відмовитися від будь-якого втручання [8, с. 45]. Т. Ю. Тарасевич вказує, що автономія особистості – це принцип біомедичної етики, заснований на єдності прав лікаря і пацієнта, що передбачає їхній взаємний діалог, за якого право вибору і відповідальність не зосереджуються цілком у руках лікаря, а розподіляються між ним і пацієнтом. Основу принципу автономії особистості становить визнання її незалежності і права на

самовизначення [9, с. 130]. Також О. О. Пастернак зауважує, що автономія особистості вважається моральним підґрунтям медицини і передбачає необхідність уникати шкоди, яку лікар може завдати пацієнтові, а сам принцип ґрунтується на визнанні людини як безумовної цінності та передбачає вільний вибір особистості щодо свого життя і здоров'я (вибір лікувального закладу, лікаря, згоду або відмову від лікування тощо), крім випадків, коли цей вибір може становити загрозу іншим особам [3, с. 283-284]. Для біоетики важливо те, що автономна особистість має право вирішувати, чи можуть інші люди робити щось з її тілом, коли особа може скористатися цим правом, відмовившись від лікування, яке, на думку лікаря, принесе користь [10, с. 101]. З іншого боку, особа також користується автономією, коли дає згоду на участь у біомедичних дослідженнях, які не принесуть їй ніякої користі, але нададуть дані, які можуть допомогти іншим людям у майбутньому. Таким чином, повага до цієї автономії як до особистого суверенітету значно відрізняється від сприяння чіємусь добробуту. Хоча для певної особи автономія може бути корисною, вона може використовуватися у спосіб, який насправді завдає шкоди благополуччю особи, проте особистісна автономія обґрунтовує право робити це. У зв'язку із цим медичні професіонали не повинні протидіяти тому, що хоче компетентний пацієнт, навіть якщо це становить для пацієнта небезпеку і навіть якщо повага автономії пацієнта призводить до недотримання інших етичних принципів, таких як сприяння і допомога або ненанесення шкоди [11, с. 109]. Г. А. Мирнова відзначає, що автономія є обов'язковою вимогою для визначення суб'єктивної формули здоров'я та включає в себе свободу самостійно вирішувати, як впоратися із хворобою і смертю. Принцип особистої автономії та самовизначення пацієнта є вихідним, який має бути реалізованим за допомогою приватноправового методу регулювання правовідносин за участю пацієнтів через надання суб'єктам конкретних суб'єктивних прав [12, с. 129]. Розширення ролі досліджуваного принципу автономії істотно вплинуло на роль лікаря, який став надавати послуги, коли пацієнт вважає це за необхідне. Відповідно до такого підходу стосунки між пацієнтами і медичними працівниками стали аналогом контрактної моделі [11, с. 109], на яку поширюються норми приватного права.

Відповідно, Ю. Д. Притика відзначає, що принцип приватноправової автономії особистості

право фізичної особи на індивідуальність, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Як вдало зазначає О. В. Бермічева, право на індивідуальність – це закріплена нормами цивільного права міра можливої поведінки фізичної особи, яка передбачає гарантовану можливість вільно, на власний розсуд визначити свою поведінку у сфері свого приватного життя, а саме: створювати, володіти, змінювати, використовувати свою індивідуальність, а також вимагати захисту у разі будь-якого порушення цього права [18, с. 13]. При цьому індивідуальність стосується не лише психологічних і соціальних особливостей особи, але й генетичних та природних рис та ознак, які можуть бути змінені шляхом використання біомедичних технологій (клінічної ембріології, трансплантології, генетики тощо). Проте цивільне законодавство поки що не враховує можливість реалізації особистої автономії за допомогою найсучасніших біомедичних технологій. У зв'язку із цим робоча група з підготовки законопроекту з рекодифікації цивільного законодавства України зазначила, що існує необхідність сформулювати ставлення законодавця до норм щодо заборони евгеніки, народження генетично ідентичних людей, трансформації генів (крім лікування генетичних захворювань); можливості легалізації евтаназії тощо [19, с. 95]. На сьогоднішній день цивільне законодавство найповніше відображає принцип поваги автономії особистості у такій сфері біомедичних технологій як штучна репродукція. Як у ЦК України, так і в СК України закріплено право стати батьком чи матір'ю з використанням допоміжних репродуктивних технологій – штучного запліднення пацієнтки або послуг сурогатної матері. Крім того, ЦК України наділяє фізичних осіб правом на свідомий вибір не стати біологічними батьком чи матір'ю на поточний момент чи у майбутньому, оскільки закріплює право на стерилізацію та штучне переривання вагітності. В інших сферах біомедичних технологій автономія особистості здебільшого обмежена, оскільки самостійно вирішувати будь-які питання щодо свого тіла, здоров'я та життя виключно на власний розсуд особа не може. Наприклад, у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» закріплено, що на прохання пацієнта відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, які встановлюються Міністерством охорони здоров'я (МОЗ) України, йому може бути

проведено шляхом медичного втручання в закладах охорони здоров'я зміну (корекцію) його статевої належності. При цьому, відповідно до наказу МОЗ України 05.10.2016 № 1041 медико-біологічними показаннями для зміни статі є психічний і поведінковий розлад «транссексуалізм» за Міжнародною класифікацією хвороб десятого перегляду [20]. Соціально-психологічними показаннями для зміни статі є дискомфорт або дистрес, що обумовлені розбіжністю між статевою ідентичністю індивідуума і статтю, встановленою йому при народженні (і пов'язаними з цим гендерною роллю та/або первинними і вторинними статевими ознаками) [20]. Якраз соціально-психологічні показники й уособлюють індивідуальність особи, на яку вона має право. Однак без медичного діагнозу хвороби «транссексуалізм» особа не може реалізувати свою автономію вільно вирішувати подальшу долю тіла і свого правового статусу. Така ж ситуація складається із можливістю особи змінювати власний геном чи генетичну активність або приймати рішення про евтаназію, оскільки в Україні вона заборонена (водночас особа не позбавлена можливості скористатися процедурою евтаназії у країнах, де це легалізовано). В інших випадках, що стосується використання досягнень клітинної терапії, генетичної діагностики, біоінформатики, біоінженерії в цілях самоідентифікації, видається, що приватні правовідносини у вказаних сферах ґрунтуються на засадах поваги автономії особистості.

Також варто відзначити, що біоетичний принцип поваги автономії особистості у приватноправовій сфері біомедичних технологій на відміну від психології та філософії, поширюється на повнолітніх дієздатних осіб за деякими винятками (наприклад, штучне переривання вагітності неповнолітній особі). До досягнення повноліття фізичні особи не можуть самостійно вирішувати питання щодо тіла, здоров'я та життя, оскільки за них це здійснюють законні представники. Т. Ю. Тарасевич також вказує, що повага до автономії стосується не кожного, а насамперед особистості, яка має можливість і право розпоряджатися своїм життям і здоров'ям, аж до свідомої відмови від лікування, навіть якщо це рішення коштуватиме їй життя [9, с. 130]. Як відзначають В. М. Запорожан, М. Л. Аряєв дія принципу поваги автономії природним чином обмежується відносно тих, хто не може діяти автономно, – дітей і підлітків, пацієнтів із психічними захворюваннями, тих, хто знаходиться в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння тощо. При цьому обмеження автономії

виправдується іншим принципом «роби добро» з метою захисту такої людини від шкоди, яку вона може сама собі заподіяти [11, с. 110].

Висновки. Принцип поваги автономії особистості є одним із центральних та універсальних біоетичних принципів, на яких ґрунтуються приватноправові відносини у сфері біомедичних технологій. При цьому автономію можна визначити як здатність особи до самовизначення та можливість самостійно приймати рішення щодо власного тіла, здоров'я, життя, за умови, що такі рішення не завдають шкоди іншим особам та суспільству. Автономію не варто ототожнювати із суверенітетом особистості, оскільки суверенітет

стосується природних прав людини, у той час як автономія – прав, наданих державою і суспільством. Досліджуваний біоетичний принцип знаходить своє відображення у нормах цивільного, сімейного, медичного права шляхом закріплення деяких особистих немайнових соматичних прав так званого четвертого покоління, які забезпечують особі можливість вчиняти певні дії щодо власного тіла та організму шляхом використання досягнень біомедицини. Водночас, чинне законодавство ще не враховує рівня розвитку біомедичних технологій і потребує оновлення на біоетичних засадах, що відповідно потребує подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Beauchamp T. L., Childress J. F. Principles of biomedical ethics. New York, Oxford: Oxford University Press, 1994. 546 p.
2. Ahlin, J. Personal Autonomy and Informed Consent: Conceptual and Normative Analyses. Licentiate thesis: KTH Royal Institute of Technology. Stockholm, 2017. 74 p.
3. Пастернак О. О. Універсальні принципи біоетики як антрополого-правові орієнтири правосуддя. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 3. С. 279–288.
4. Француз-Яковець Т. А., Шеляженко Ю. В. Теоретико-правове значення особистої автономії суб'єкта права. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Випуск 3(12). С. 31–35.
5. Корх О. М. Особиста автономія в контексті філософії І. Канта. Вісник Дніпропетровського університету. 2012. №9/2. Вип. 22. С. 12–15.
6. Нижнік А. Громадянськість та автономія особистості. Психологія і суспільство. 2013. №2. С. 113–118.
7. Горбач С. А. Атрибути і модули автономії особистості. Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряниці. 2013. №30. С. 177–181.
8. Островська Б. В. Біоетичні принципи як утвердження в міжнародному праві нового рівня захисту прав людини. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. №2 (16). С. 38–54.
9. Тарасевич Т. Ю. Універсальні принципи і цінності біомедичної етики: аспекти взаємозв'язку з біоюриспруденцією. Часопис Київського університету права. 2023. № 1. С. 128–132.
10. DeGrazia, D., Millum, J. (2021). Autonomy. In A Theory of Bioethics. Cambridge: Cambridge University Press. 2021. pp. 97–137.
11. Запорожан В.М., Аряев М.Л. Біоетика та біобезпека: Підручник / В.М. Запорожан, М.Л. Аряев. К.: Здоров'я, 2013. 456 с.
12. Миронова Г. А. Принцип особистої автономії у правовідносинах з надання паліативної допомоги. Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць / за заг. ред. Ю. В. Білоусова ; НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Хмельницький університет управління та права. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2015. 532 с.
13. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 632 с.
14. Геращенко Т. Г. Автономія людини: філософсько-правовий аспект. Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21-22 трав. 2016 р.). Суми: Видав. дім «Ельдорадо», 2016. С. 183–185.
15. Varelius J. The value of autonomy in medical ethics. Medicine, Health Care and Philosophy. 2006. №9. С. 377–388.
16. Стрельцов Є. Л. Державний суверенітет і суверенітет особистості: проблеми взаємовідносин. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : матер. 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20–21 вересня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 48–60.
17. Савченко В. О. Право власності на своє тіло: межі суверенітету особистості. Від громадянського суспільства – до правової держави: міжнародна конференція молодих вчених та студентів (24 квітня 2015 р.), Збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 373–374.
18. Бермічева О. В. Індивідуальність людини і право на індивідуальність особи. Вісник Академії адвокатури України. 2011. № 3(22). С. 11–20.
19. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2021. 690 с.
20. Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення: наказ МОЗ України від 05.10.2016 № 1041. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16#Text>

Крушельницька Ганна Леонідівна

Приватноправове закріплення принципу поваги автономії особистості у сфері біомедичних технологій

Доступність досягнень науки і медицини для широкого кола суб'єктів цивільних правовідносин сприяє формуванню соматичних прав четвертого покоління, регулювання яких у всьому світі ґрунтується на принципах біоетики.

У зв'язку із цим наукова стаття присвячена дослідженню універсального біоетичного принципу поваги автономії особистості та його закріплення у нормах приватного права, які регулюють відносини у сфері розробки та використання біомедичних технологій. Зокрема, у статті аналізується визначення поняття автономії з точки зору філософії, психології, біоетики та юриспруденції. Відповідно з'ясовано, що філософський підхід до автономії базується на свободі волі та внутрішньому самовизначенні особи; з позиції психології автономія розглядається як стратегія поведінки, що характеризується незалежністю дій індивіда від зовнішнього впливу і примусу. Досліджується, що у юриспруденції автономія особистості проявляється через суб'єктивні права і обов'язки, які дають можливість особі діяти на власний розсуд. Водночас у контексті правовідносин, пов'язаних із використанням біомедичних технологій, автономія означає наявність в особі права на самовизначення, яке полягає в можливості самостійно, без зовнішнього примусу і впливу, вирішувати юридичну і фактичну долю власного тіла, здоров'я, життя. Також у статті розмежовуються поняття автономії та суверенітету особистості, оскільки часто у науковій літературі ці категорії ототожнюються. Обґрунтовується, що суверенітет стосується прав особи, які існують від природи, у той час як автономія пов'язана із правами, наданими державою і суспільством. У статті аналізуються норми цивільного, сімейного, медичного законодавства та ілюструється закріплення принципу поваги автономії особистості на прикладі конкретних особистих немайнових прав та можливість їхньої реалізації за допомогою біомедичних технологій. Відзначається факт обмеження принципу поваги автономії особистості за віком, дієздатністю та правовим положенням. Акцентується увага на репродуктивних правах фізичних осіб та медичній зміні (корекції) статевої належності. Окреслюється проблематика рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства у зв'язку із необхідністю нормативного вирішення низки питань, які стосуються можливості використання біомедичних технологій для зміни індивідуальності.

Ключові слова: автономія особистості; біоетичні принципи; біомедичні технології; соматичні права; рекодифікація.

Krushelnytska Hanna

Private law providing of the principle of respect for personal autonomy in the sphere of biomedical technologies

The availability of scientific and medical achievements for a wide range of subjects of civil legal relations contributes to the formation of somatic rights of the fourth generation, the regulation of which throughout the world is based on the principles of bioethics.

In this regard, the scientific article is devoted to the study of the universal bioethical principle of respect for the autonomy of the individual and its consolidation in the norms of private law, which regulate relations in the field of development and use of biomedical technologies. In particular, the article analyzes the definition of the concept of autonomy from the point of view of philosophy, psychology, bioethics, and jurisprudence. Accordingly, it was found that the philosophical approach to autonomy is based on free will and internal self-determination of the individual; from the point of view of psychology, autonomy is considered as a behavioural strategy characterized by the independence of individual actions from external influence and coercion. It is investigated that in jurisprudence the autonomy of the individual is manifested through subjective rights and duties that enable the individual to act at his own discretion. At the same time, in the context of legal relations related to the use of biomedical technologies, autonomy means that a person has the right to self-determination, which consists in the ability to independently, without external coercion and influence, decide the legal and actual fate of one's own body, health, and life. The article also distinguishes between the concepts of autonomy and individual sovereignty, as these categories are often equated in scientific literature. It is argued that sovereignty refers to the rights of the individual that exist by nature, while autonomy is related to the rights granted by the state and society. The article analyzes the norms of civil, family, medical legislation and illustrates the consolidation of the principle of respect for individual autonomy on the example of specific personal non-property rights and the possibility of their realization with the help of biomedical technologies. The fact of limiting the principle of respect for individual autonomy based on age, legal capacity and legal status is noted. Emphasis is placed on the reproductive rights of individuals and the medical change (correction) of gender identity. The issue of recodification (updating) of civil legislation is outlined in connection with the need for a regulatory solution to several issues related to the possibility of using biomedical technologies to change individuality.

Key words: personal autonomy; bioethical principles; biomedical technologies; somatic rights; recodification.